

Övergripande information

EKSJÖ
KOMMUN

Kulturhistoriskt handlingsprogram för Eksjö stad i fyra delar

Programmet antaget av kommunfullmäktige 25 mars 2010

Förord

En större del av Eksjö stad är av riksintresse för kulturmiljövården. Delar av Norra stadsdelen ingår dessutom i ett kulturhistoriskt synnerligen märkligt bebyggelseområde som 1993 förklarades som byggnadsminne. I Eksjö kommun finns idag 58 byggnadsminnen, varav 54 inom Eksjöns norra och södra stadsdelar. Detta innebär att nästan hälften av länets alla byggnadsminnen finns i Eksjö kommun. Kommunfullmäktige antog 1981 ett handlingsprogram för bevarande av den kulturhistoriska bebyggelsen i Eksjö stad. Handlingsprogrammet uppdaterades 1992. Det gamla handlingsprogrammet ska närmast betraktas som en förteckning över skyddsvärda objekt. En uppdatering av handlingsprogrammet har därför blivit mycket angelägen.

Projektet med att revidera handlingsprogrammet påbörjades i september 2007 och omfattar endast riksintresseområdet, till skillnad mot det förra, som utsträckte sig söder – och västerut, utanför detta. En del fastigheter har nu strukits på grund av rivning eller annan förändring. Andra har tillkommit, till viss del beroende på att synsättet förändrats under de 25 åren. Den stora skillnaden mellan handlingsprogrammen utöver utvalda objekt består i, att de kulturhistoriska värdena har förtydligats och historiken har fördjupats. Målsättningen för utvärderingen har dock varit densamma, med bland annat att lyfta fram byggnadernas tidstypiskhet och ursprunglighet. Det nu aktuella handlingsprogrammet kan därför bli ett värdefullt stöd i samband med ny planläggning och vid bygglovshanteringen. Dessutom får fastighetsägarna information om vad som är kulturhistoriskt skyddsvärt.

Handlingsprogrammet består av fyra delar.

- Del 1 Sammanfattning. Övergripande kulturhistoriska värden. Stadens tillkomst och utveckling. Varför bevarar vi? Lagar och förordningar osv.
- Del 2 Byggnadsminnen inom utredningsområdet.
- Del 3 Övrig bebyggelse mellan tullarna, Västerlånggatan och Österlånggatan.
- Del 4 Övrig bebyggelse utanför stadskärnan men inom riksintresseområdet.

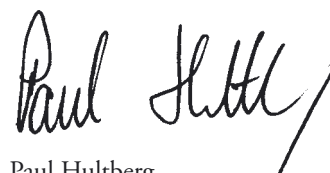
Programmet är skrivet av Lennart Grandelius. Råtexter är dataskrivna av Sol-Britt Hörberg, Eksjö och grafisk form är utförd av Peter Lundahl, Formstarkt, Björköby. Samtliga fotografier är tagna av Lennart Grandelius där inget annat är angivet.

Flygfotografierna på omslagen är tagna av LG foto, Bor, Värnamo.

Arbetsgrupp har, utöver ovan, varit från Eksjö kommun; Paul Hultberg, Anders Johnsson, Håkan Sterner, Jan Åsberg och från Länsstyrelsen Bo Ejenfors och Mattias Sörensen

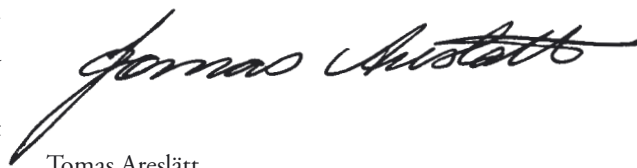
Eksjö 1 juni 2009

Eksjö kommun

Paul Hultberg
Samhällsbyggnadschef

Länsstyrelsen i Jönköping

Tomas Areslätt
Länsantikvarie

Innehåll (del 1)

FÖRORD	2
SAMMANFATTNING	10
SPRÅKBRUKET	11
VARFÖR BEVARAR VI?	12
DE ÖVERGRIPANDE KULTURHISTORISKA VÄRDENA	13
STADSKÄRNANS TILDKOMST, STRUKTUR OCH UTVECKLING FRAM TILL DAGENS STAD	18
KARAKTÄRISERING AV STADSKÄRNAN	29
SKYDDSNIVÅER ...	40
LAGAR, FÖRFATTNINGAR, ÄMBETEN OCH MYNDIGHETER	42
(SOM BERÖR BYGGNADSMINNEN OCH ANDRA KULTURHISTORISKA VÄRDEFULLA BYGGNADER)	
RÅD OM BYGGNADSVÅRD	45
LITTERATUR- OCH UTREDNINGSFÖRTECKNING	46
FÖRKORTNINGAR	46

Innehåll (del 2) Byggnadsminnen i Eksjö stadskärna

ÖVERSIKTSKARTA.....G	4
TORGMILJÖN OCH BEBYGGELSEN RUNT TORGET	5-6
BANKEN 1	7-8
ÖVERGRIPANDE OM KVARTERET BOKTRYCKAREN	9
BOKTRYCKAREN 1	10-11
BOKTRYCKAREN 2 ...1	12
BOKTRYCKAREN 3	13-14
BOKTRYCKAREN 4	15-16
BOKTRYCKAREN 5	17-19
BOKTRYCKAREN 6	20-23
BOKTRYCKAREN 7	24-26
BOKTRYCKAREN 9 OCH 10	27-30
BOKTRYCKAREN 13	31-33
BOKTRYCKAREN 15 ..o	34
BORGEN 1	35-38
BORGEN 2	39-43
BORGEN 3	44-46
BORGEN 4	47
ÖVERGRIPANDE OM KVARTERET BRÄNNERIGÅRDEN	48
BRÄNNERIGÅRDEN 1	49-51
BRÄNNERIGÅRDEN 6	52-53
BRÄNNERIGÅRDEN 7	54-57
ÖVERGRIPANDE OM KVARTERET CISELÖREN	58
CISELÖREN 1!	59-61
CISELÖREN 2!	62-64
CISELÖREN 3!	65-67
CISELÖREN 4!	68-69
CISELÖREN 5	70-72
CISELÖREN 6	73-75
FÄRGAREN 3	76-85
FÄRGAREN 4	86-92
GARVAREN 5	93-96
GELBGJUTAREN 3	97-100
GULDSMEDEN 1	101-103
GULDSMEDEN 2	104-108
GULDSMEDEN 3.....	109-110
HANDSKMAKAREN 5	111-113
KOMMINISTERN 1	114-115
KOMMINISTERN 2	116-118
ÖVERGRIPANDE OM KVARTERET KOPPARSLAGAREN	119
KOPPARSLAGAREN 2	120-130
KOPPARSLAGAREN 3	131-132
MAGISTERN 6	133-136
REKTORN 1	137-138
RÅDHUSET 1 ..	139-140

SOCIETETEN 1	141-144
SOCIETETEN 2	145
TIGERN 1	146-148
TIGERN 2	149-153
ÖVERGRIPANDE OM KVARTERET VAXBLEKAREN	154
VAXBLEKAREN 1	155-157
VAXBLEKAREN 10	158-160
VAXBLEKAREN 11	161-167
VAXBLEKAREN 12 OCH 13	168-171
VINSKÄNKEN 2	172-174
VINSKÄNKEN 3	175-177

Innehåll (del 3) Området mellan tullarna

ÖVERSIKTSKARTA.....G	3
DEL 3:1 SÖDRA STADSELEN MELLAN SÖDERTULL OCH STORA TORGET ÖVERGRIPANDE	4
APOTEKET 2	5
BARNÅNGEN VÄSTRA 1	6
BARNÅNGEN ÖSTRA 2	7-8
BIET 2, 4 OCH 5	9
BOKHANDELN 2	10
HOPPET 1 OCH 2	11-12
JÄGAREN 6	13
JÄGAREN 7	14-15
KRÄFTAN 1	16
KRÄFTAN 2	17-18
LEJONET 1 OCH 2	19-20
MERKURIUS 6 ...0	21-22
PRÄSTGÅRDEN 1	23-24
SKOLAN 9	25
SKOLAN 10	26-27
STOREGÅRDEN 3:8 ..	28
TRON 1	29-30
TRON 2	31-32
VULKANUS 1 OCH 2	33-34
VÅGEN VÄSTRA 1	35-36
VÅGEN ÖSTRA 1	37
DEL 3:2 GAMLA STADEN MELLAN STORA TORGET OCH NORREBRO ÖVERGRIPANDE	38
BRÄNNERIGÅRDEN 3	39
BRÄNNERIGÅRDEN 8	40
GAMLA STAN 1:1	41
REKTORN 2	42-43
REKTORN 3	44
STARABOLET 1 OCH 5	45
VINSKÄNKEN 1	46
VINSKÄNKEN 2	47
DEL 3:3 GAMLA STADEN MELLAN NORREBRO OCH NORRTULL ÖVERGRIPANDE	48-50
BLECKSLAGAREN 1	51-52
FOGDEN 2	53
GELBGJUTAREN 1	54
GELBGJUTAREN 2	55-57
HANDSKMAKAREN 1	58
HANDSKMAKAREN 2	59
KASSAMANNEN 1 ..	60
KASSAMANNEN 3 ...7	61
KASSAMANNEN 4 ...7	62
REPSLAGAREN 3	63

SADELMAKAREN 1	64-65
SADELMAKAREN 2 ..	66
SMEAGÅRDEN 1	67-68
TULLEN 2	69
TULLEN 4	70
TULLEN 7	71
VAGNMAKAREN 1 ..	72
VÄVAREN 1	73

Innehåll (del 4) Området utanför tullarna men inom riksintresseområdet

ÖVERSIKTSKARTA...	3
KORT OM YTTEROMRÅDENAS TILLKOMST	4
UTVALDA BYGGNADER OCH OMRÅDEN	6
OMRÅDE 1. OMFATTAR KVARTERET VÄSTANÅ	7
VÄSTANÅ 4	7
VÄSTANÅ 5	8
KÄLLTOMTEN	9
OMRÅDE 2. OMFATTAR KVARTEREN HAMMAREN, MURAREN OCH MÅLAREN	10
HAMMAREN 1, 2 OCH 3	10
MURAREN 1, 2 OCH 4	11
MÅLAREN 4	11
OMRÅDE 3. ING 2, LUNNAGÅRD	12-15
OMRÅDE 4. OMFATTAR KVARTEREN GEVÄRET OCH KAPLANEN	16-17
OMRÅDE 5. OMFATTAR KVARTEREN KAPTENEN, MAJOREN, SKYTTE OCH ÖVERSTEN	18-20
OMRÅDE 6. I TOLV – OMRÅDET. OMFATTAR KVARTEREN BATALJONEN, BRIGADEN, SJÖÄNGEN OCH KASERNEN	21
OMRÅDE 7. OMFATTAR KVARTEREN MAGISTERN, RIDDAREN OCH ÖSTANÅ	22
ÖVERGRIPANDE OM KVARTERET MAGISTERN	22
MAGISTERN 1	22
MAGISTERN 3 OCH 4	23
KVARTERET RIDDAREN	24
RIDDAREN 12	25-26
ÖVERGRIPANDE OM KVARTERET ÖSTANÅ	27
ÖSTANÅ 4	27
ÖSTANÅ 8 OCH 16 ..	28
ÖSTANÅ 19 OCH 21 ..	29
OMRÅDE 8. OMFATTAR KVARTEREN BORGMÄSTAREN, LÄROVERKET, NORRSTRÖM, UTTERN OCH VATTENTORNET	30
ÖVERGRIPANDE OM KVARTERET BORGMÄSTAREN	30
BORGMÄSTAREN 5...6	30
BORGMÄSTAREN 6 OCH 7	31
LÄROVERKET. ÖSTANÅSKOLAN	32
ÖVERGRIPANDE OM NORRSTRÖM OCH UTTERN	33
NORRSTRÖM 5 OCH 7, UTTERN 6	34
GAMLA VATTENTORNET	35-36

Området inom grön linje utgör riksintresse- och utredningsområdet. Området inom gul linje är del av fornlämningsområdet.

Sammanfattning

Vi har sedan 1958, dvs. i över 50 år, gjort flera försök att upprätta en ny detaljplan för Eksjö centrum. Genom byggnadsförbud i 14 år och rivningsförbud i tre år har man försökt att hejda eller begränsa förändringarna. En övergripande beskrivning över vad som är kulturhistoriskt värdefullt eller ej har saknats. Förarbetena till fördjupningsplanen från 1986 talar samma språk där det påpekas *att utredning saknas som visar på var vi kan acceptera förändringar och i vilken riktning dessa bör ske.*

Det senaste försöket 2002 utmynnade i en förberedande skrift av Lennart Grandelius med namnet **Om ny planläggning av Eksjö centrum**. I skriften påpekas att ett uppdaterat handlingsprogram, vari de kulturhistoriska värdena tydliggörs, är en förutsättning för ny detaljplanläggning av centrum.

Utgångspunkten för all planering i redan bebyggda områden är att ta reda på vad man har, för att sedan se hur detta eventuellt bör, kan eller ska förändras och utvecklas på ett sätt som tar tillvara de värden som redan finns. Syftet med planläggning av Eksjö centrum är att staden, med planens ambitioner, ska utvecklas utan att de kulturhistoriska värdena eftersätts. Målet är att genom planering säkra stadens kulturhistoriska själ och värde för framtiden.

Genom det nu framtagna handlingsprogrammet har det skapats en av de grundläggande förutsättningarna. Stadens liv är ett resultat av människorna som lever där. Eftersom människorna förändras i tiden, förändras följaktligen också staden. Vi får inte och ska inte förhindra eller motverka förändringarna, men däremot styra dem,

så att stadens själ och identitet inte går förlorad. Många är de stadscentrum som blev påfallande lika under 60-70 talens rivningsraseri. Många stadscentrum förlorade sin identitet.

Stadens identitet är ett resultat av:

- Stadens mönster och byggnadstradition. Stadens historia ska i görligaste mån vara läsbar.
- De offentliga, halvprivata och privata stadsrummens karaktärer – de öppna platserna, gaturummen och gårdsrummen.
- Arkitekturens formspråk och upplevelsevärden. Bebyggelsens form, skala, färg, material, placering och allmänna karaktärsdrag.

Hotbilden inom centrum är:

- Att av de i dag gällande 11 detaljplanerna inom centrum är det endast fyra som berör tillkommande bebyggelse, vad avser färg, form och skala.
- Nuvarande planer är otillräckliga vad gäller varsamheten med befintlig bebyggelse.
- Exploatering av det offentliga rummet. Den utökade turismen kan med tiden göra centrum ”plastig”, vilket påverkar den historiska upplevelsen.
- Uthusrivningar. Utedass, vedbodas och andra mindre förråd behövs inte längre, vilket påverkar underhållet, och då också förfallet.

Detta handlingsprogram har, utöver att förtydliga de kulturhistoriska värdena, som uppgift att begränsa hotbilden.

Språkbruket

Författaren till detta handlingsprogram har inte varit helt konsekvent med uttrycken, beroende på att materialet bland annat tillkommit under en tvåårsperiod. Dessutom är varje fastighet unik, med en alldeles egen historia, varför texten är anpassad härefter. Beskrivningarna är inte tillkomna rutinmässigt.

Orden *sannolikt* och *troligt* förekommer i stor mängd. Sannolikt är ett ord, som ska tolkas att det beskrivna är mest likt sanningen. Troligen är ett ord, som innehåller en lägre nivå av sanning, eftersom det grundar sig på vad vi tror är sant.

Med exteriört menas hela byggnaden, ända upp till skorstenen, och menas hela byggnadens utseende, fönstrens placering, takutformning, takbeläggning, färgsättning osv. Med fasader menas vad ordet står för – just fasaden, omfattande byggnadens strukturella uppbyggnad, fönstrens placering, fasadmaterial, färg och form. Speciella krav, exempelvis på snickeridetaljer, är dessa specificerade.

Med uttrycket övriga förändringar menas både exteriört som interiört. Om det avser antingen eller, står det vilket som avses.

Varför bevarar vi?

Övergripande skäl till bevarande är både historiska, estetiska och sociala. Med historiska skäl avses dels det historiska egenvärdet, d v s att bebyggelsen ger en bild av livsstilar och samhällsfunktioner i svunna tider, dels att den historiska bebyggelsen representerar kunskaper, insikter och erfarenheter som är av betydelse för nutida och framtida byggande. Det estetiska skälet avser att bebyggelsen har ett arkitektoniskt eller konstnärligt värde som bör bevaras. Det sociala skälet utgår från den uppfattningen att en invand fysisk miljö, i en alltmer föränderlig värld, kan skapa trygghet hos människorna. Snabba sociala, kulturella och tekniska förändringar ökar behovet av bevarande av den fysiska närmiljön.

Synsättet på bevarandefrågan har varierat genom åren. Detta är naturligt. Varje generation har sina värderingar. Efter rivningsraseriet på 60-70 talen kom en motreaktion som resulterade i en större medvetenhet och förståelse för vårt kulturarv.

Idag inser vi vilken resurs vår byggda miljö representerar. Kulturmiljön har blivit ett konkurrensmedel gentemot andra kommuner förutom att det stärker invånarnas stolthet över sin stad. En kulturmiljö, framvuxen under hundratals år, är inte kopieringsbar och kommer alltid att finnas i endast ett exemplar. Kulturmiljön är ackumulerad tid.

Människan har förmåga, och i många fall behov av, att uppleva tid. Vårt kulturarv hjälper oss att förstå förut-

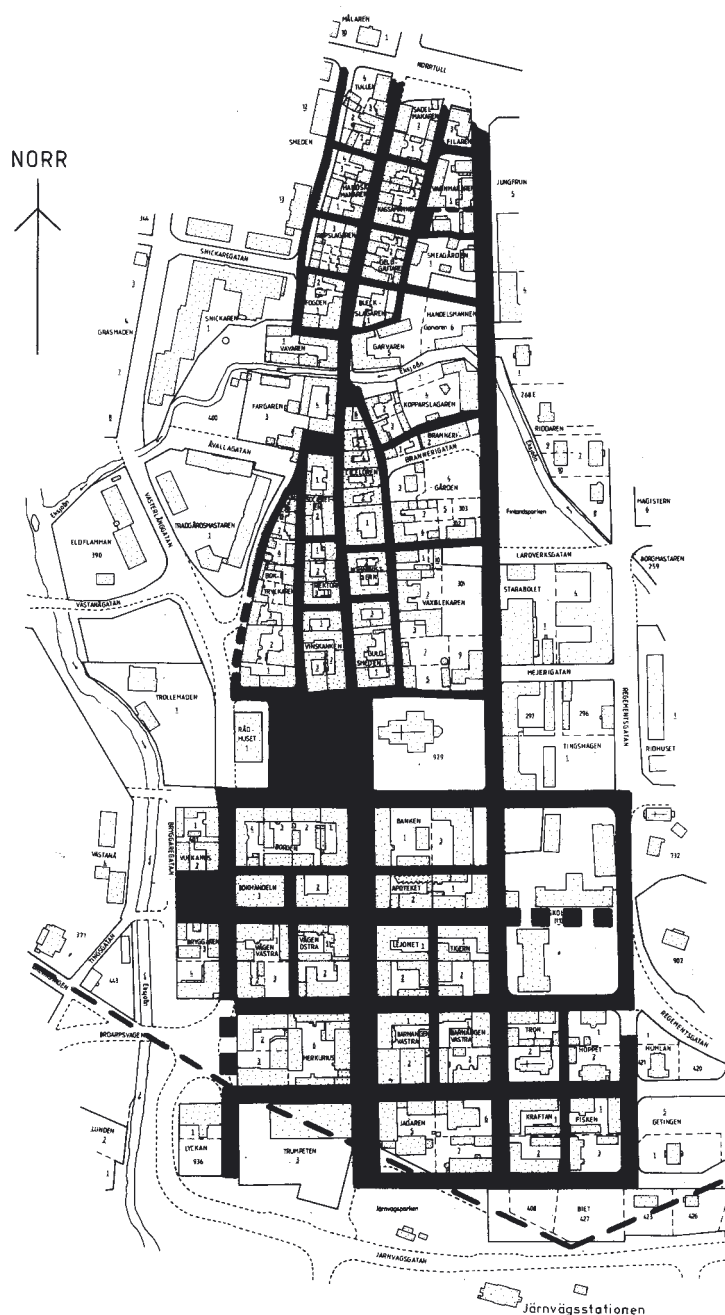
sättningarna för vår tid. Bevarandet gör historien läsbar och förstärker upplevelsen av tid. Varje tids händelser sätter sig som avlagringar. De blir efterlämnade spår från olika tider och skeenden. När vi går omkring i staden ser vi och kan läsa historien i de byggnader som kantar gatorna. Den största delen av våra liv vistas vi i hus. Vi har därför en speciell relation till den byggda miljön. När vi river tar vi inte bara bort en bit av stadens historia utan tar också bort en bit av invånarnas historia. En stor del av vår kulturhistoria finns lagrad i den äldre bebyggelsen. Att ta bort den är som att kasta familjealbumet på sophögen. Vi får ingen förankring bakåt i tiden.

Det är många samverkande faktorer som gjort att Eksjö Gamla stad bevarats, om man med bevarande endast menar att den finns kvar. Stadsdelen har genomgått väldigt många förändringar under de 400 åren efter 1568 års stadsförflyttning, vilket bidragit till att originalbyggnader eller originaldetaljer är lätträknade, om man med original menar ursprunglig och oförändrad från begynnelsen. Med det synsättet är bevarandet av Gamla stan en myt. Men ett skäl till att stadsdelen finns kvar i sin fysiska form är just att varje generation har haft möjlighet att anpassa bebyggelsen efter sina krav och behov, utan att för den skull förgräpa sig på stadens identitet. Staden förefaller ha tålt dessa ingrepp.

De övergripande kulturhistoriska värdena

Inom riksintresseområdet framträder fyra epoker stadsbyggnadshistoria mycket tydligt. Dels har vi den medeltida planformen – oregelbunden rutnätsplan mellan Stora torget och Norrebro, trots att medeltiden, för svenskt vidkommande, slutade under tidigt 1500-tal. Mellan Norrebro och Norrtull har vi 1600-talets renässansens rutnätsplan. Genom den förödande stadsbranden 1856 erhöll vi 1850-talets planideal i rutnätsplanen med allé-

gator och tomtskillnadsgator (brandgator) allt för hälsa och säkerhet. Etableringen av de två regementena resulterade i att ytterområdena runt stadscentrum exploaterades. Det tidiga 1900-talets planideal var Trädgårdsstaden, - i princip hus i park och med egen trädgårdstäppa. Dessa fyra stadsbyggnadsformer framträder mycket tydligt i Eksjö centrum och i ytterområdena.

De tre planstrukturerna i Eksjö stadskärna. Den 4:e planformen Trädgårdsstaden är bebyggelsen norr om centrum.

Karta från 1876 med tomtskilnadsgatorna inlagda med rött. De tomtskilnadsgator, som inte finns längre, är markerade med röda kryss.

Det är få städer i landet utöver Eksjö som har kvar tomtskilnadsgatorna. De har oftast blivit överbyggda, eftersom de ingick i kvarteret och var inte upplåtna för allmän trafik. Till för något år sedan var fortfarande en tomtskilnadsgata namnlös, och två andra avskiljs från

huvudgatorna genom obrutna gångbanor.

Nära hälften av tomtskilnadsgatorna har blivit överbyggda i Eksjös södra stadsdel. De återstående 8 borde snarast skyddas genom planläggning eller erhålla annat skydd.

Det utmärkande för brandgatan är bland annat att den inte var avsedd för trafik i 1800-talets detaljplaner. Därför går trottoarerna förbi utan avbrott.

Trots att en stor mängd byggnader rivits under de sista cirka 130 åren (se avsnitt Stadskärnans tillkomst och förändringar) finns en förvånansvärd stor mängd ålderdomliga byggnader kvar. Vi rev urskilningslöst i Sverige under 1950-70-talen procentuellt mer än vad som totalt utbombades i hela Europa under andra världskriget. Detta har resulterat i att vi i Sverige har ett relativt ungt byggnadsbestånd. Cirka 65 % av hela Sveriges byggnadsbestånd härstammar från tiden efter 1950. I jämförelse kan nämnas att 65 % av centrala Eksjö's byggnadsbestånd härstammar från tiden före 1900. För Sverige i övrigt är denna siffra mindre än 6 %. Byggnadsbeståndet i Sverige från tiden före 1850 uppgår till mindre än 0,3 % och för centrala Eksjö cirka 25 % (exklusive södra stadsdelen). Bebyggelsen i den norra stadsdelen speglar i dag i huvudsak det tidiga 1800-talets panelarkitektur med ljusst oljefärgsmålade huvudbyggnader och gårds- och uthus

i falurött. Innanför fasadpanelerna döljer sig sannolikt många timmerstommar från 1500-1600-talen. Drag från ett äldre byggnadsskede med rödfärgade opanelade eller enkelt brädpanelade, timmerväggar, loftgångar, utanpåliggande trappor och utkragade övervåningar finns också hos flera av stadsdelens byggnader. Stadsdelen uppvisar även represententer från det sena 1800- och tidiga 1900-talet i de företrädesvis ljusst slät- eller spritputsade byggnaderna. Allt detta utgör delar i en spänningsfylld enhet. Stadsdelen, liksom ofta gårdsstrukturerna och det enskilda huset framstår i detta som en produkt av en lång utveckling.

Påtagligt är också den stora förekomsten av ålderdomliga uthus. Det är oftast dessa, såsom utedass och vedbod, som rivs därför man inte har användning för dem längre. Dessa kvarvarande uthusbyggnader har stor betydelse för upplevelsen av en ålderdomlig stadskärna.

Röda punkter är byggnadsminnen. Den röda linjen markerar området som är ett synnerligen betydelsefullt bebyggelseområde.

Av det tidigare sagda, kan de kulturhistoriska värdena specificeras.

Dokumentvärde

Dokumentvärden, dvs. värden som har betydelse för forskning och kunskap om historiska förhållanden.

Samhällshistoriskt värde

Genom de fyra olika planformerna inom riksintresseområdet, oregelbundna rutnätsplanen, renässansens rutnätsplan, 1800-talets rutnätsplan med allégar och öppna platser samt trädgårdsstaden finns tydliga spår av över 400-års samhällsutveckling.

Planhistoriskt värde

Det är av stort nationellt planhistoriskt värde att de kvarvarande tomtskillnadsgatorna kan bibehållas oförändrade, eftersom de är unika. Tomtskillnadsgatorna är en rest av 1800-talets stadsbyggnadsteknik för att förhindra nya stadsbränder. De är således resultat av den stora mängd ödeläggande stadsbränder, som blev slutet för många svenska trästäder under 1800-talet.

Arkitekturhistoriskt värde

Eksjö stadskärna och ytterområden innehåller bebyggelse som påtagligt representerar över 400 års bebyggelse- och arkitekturhistoria i en svensk småstad.

Därför ska stadsdelen tillskrivas ett högt arkitekturhistoriskt värde.

Byggnadsteknikhistoriskt värde

Eftersom området mellan Stora torget och Norrebro inte ödelagts av någon stadsbrand, är det troligt att inom området finns timmerstommar som omspannar 400 år av svensk timmerbyggnadsteknik, för en typisk svensk småstad. Stadsdelen har genom åren sannolikt tillkommit utan medverkan av professionella kringvandrande timmermän.

Därför har vi i stadsdelen en obruten 400-årig sydsvensk traditionell byggnadstradition, som ur forsknings-synpunkt har ett högt byggnadsteknikhistoriskt värde.

Upplevelsevärde

Upplevelsevärde, dvs. värden som är knutna till allmänhetens upplevelser av bebyggelsen.

Konstnärligt värde

Eksjö har under 1600-1700-talen begåvats med en mängd duktiga dekorationsmålare. Flera var mästare som hade gesäller, som i sin tur blev mästare. Många profana byggnader och kyrkor i södra Sverige har dekorerats av dessa Eksjömålare. Den stora mängden av vägg- och takmålningar har därför ett högt kulturhistoriskt och konstnärligt värde.

Miljöskapande värde

Gamla stan har ett högt miljöskapande värde. De slutna gränderna, de slutna gårdarna, byggnadernas ålderdomliga fasader, färgsättningarna och den mänskliga skalan skapar detta miljövärde.

Identitetsvärde

De i programmet beskrivna karaktärerna av stadens centrum, övergripande och i detalj, är sammantaget en del av stadskärnans identitet. Karaktärerna är bland annat ett resultat av hur invånarna i generationer använt och använder staden. Det är invånarna som gör staden – påverkar, utvecklar och förändrar den. Därför blir livet i staden tillsammans med dess olika karaktärer stadskärnans identitet, dess själ.

Stadskärnans identitet är mycket stark, intim och unik, varför den har ett högt identitetsvärde.

Det står utom alla tvivel att med stöd av ovan specificerade värden har Eksjö stadskärna och ytterområdena inom riksintresseområdet ett högt nationellt kulturhistoriskt värde. Som nationell markering har en del av stadskärnan av länsstyrelsen utsetts som ett synnerligen betydelsefullt bebyggelseområde.

Stadskärnans tillkomst, struktur, förändringar och utveckling fram till dagens stad

Mer historik finns att få i Lars Å Hagbergs trilogi Eksjö 1700, 1800, 1900-tal.

Inledning

För att kunna förstå dagens stadskärna är det betydelsefullt att känna till varför och under vilka förutsättningar den tillkommit, vilka krafter som påverkat utvecklingen, samt analysera hur man under århundraden använt stadskärnan.

Vetskapen om stadskärnans tillkomst och utnyttjande är också en förutsättning för att kunna förstå stadskärnans olika karaktärer.

1568 års stadsbildning och den förindustriella stadskärnan

En stad uppstår inte av sociala eller humanistiska skäl, utan av ekonomiska. Utbyte av varor och tjänster är en förutsättning för en plats uppkomst, liv och fortlevnad. Antingen uppstår denna plats av sig själv, t ex att folk har bosatt sig där vägar möts, eller är platsen planerad. Eksjös första stadsbildning under medeltiden, var med stor sannolikhet en naturligt framvuxen bondby med agrar verksamhet och hantverk, vars befolkning erhöll rätten att bedriva handel i början av 1400-talet. Den flyttade staden efter år 1568 är planerad.

Arendt de Roy hade flera skäl till valet av plats för den nya stadens återuppbyggnad år 1569, såsom den befintliga sockenkyrkan, Prästgårdens mark, tillgången på vatten genom två åar, två sjöar strax intill, den i nordsydlig riktning gående grusåsen och en viss förmodad redan befintlig bebyggelse invid sockenkyrkan. Den form staden erhöll beror säkert i sin tur på de naturliga förutsättningarna. Runt höjdpartierna var det sank- och våtmarker, områden som ibland stod under vatten.

Med stor sannolikhet började man att bebygga området runt kyrkan och upp mot Norrebro, för att under 1600-talet utvidga vidare norr och söderut till vad som sedan blev Norra och Södra Tullen. En av stadens smedjor, den så kallade Smeagården, kan vi anta låg utanför staden på grund av brandfaran. Huvudbyggnaden är da-

Gatustrukturen i Gamla Stan

terad till 1638. Flera byggnader inom området norr om Norrebro, som på 1600-talskartorna benämns ”bebyggelsen på Norra malmen” har sannolikt tillkommit under 1600-talet. I slutet av 1600-talet var hela stadsdelen bebyggd upp till Norra tullen.

Söder om Norrebro är planformen vad vi brukar kalla *oregelbunden rutnätsplan*. Det kan synas märkligt att en utpräglad renässansbyggmästare som Arendt de Roy, *utstakar* en oregelbunden stadsplan, som måste ansetts förlagd och härstammade från medeltiden, men plantypen var trots allt gängse under senare delen av 1500-talet. Med utstakning avses ändock troligen endast att Arendt de Roy angivit platsens läge. Den mer ”moderna” *rätvinkliga rutnätsplanen* kom att användas för bebyggelsen norr om Norrebro.

Bebyggelsen

Två lagar har troligen påverkat stadens och bebyggelsens utformning fram till början av 1800-talet, dels Magnus Erikssons stadslag från mitten av 1300-talet och dels Byggningsbalken från 1734. Erikssons stadslag påbjöd att gatorna skulle ha en bredd av 8 alnar vilket sannolikt bidrog till att Eksjös gränder är ca 4,80 breda.

Byggningsbalkens 1 § ”Huru tomt till by skall läggas, och ägor skiftas” och 2 § ”Huru å tomt skall byggas” är förhållandevis detaljerade men beträffande ”om husbyggnad i städerna” står ”Huru hus i staden byggas och uppe-

Karta från sent 1600-tal som visar sank- och våtmarker i stadens närområden. Bruna streck markerar det ungefärliga läget för den medeltida staden.

hållas skola så och vad eljest till stadens nytta och prydnad iakttagas bör, därom är särskilt stadgat”. Det ankom således på städerna själva att upprätta egna bestämmelser, vilket också hade skett t o m före lagens tillkomst 1734. Stockholm fick sin första byggnadsordning redan år 1725 medan Eksjö erhöll sin första år 1837. Eftersom Eksjö vid den tidpunkten ska betraktas som en agrar stadsbildning har sannolikt stadsdelens utformning till viss del även påverkats av lagstiftningen från år 1734 utöver Magnus Erikssons stadslag. Stadsgården har i mångt och mycket liknat gården på landet vad funktionerna beträffar, men staden som form har troligen givit bebyggelsen en urban prägel.

Hur bebyggelsen såg ut som tillkom efter 1568 kan vi försöka föreställa oss med hjälp av dels utgrävningar och forskning i andra liknande städer, dels genom spåren som kunnat avläsas i samband med restaureringar, dels genom fotografier över idag rivna byggnader och slutli-

Detta är det idag enda kända fotot av en typisk 1600-talsbyggnad (med undantag av gavelfönstret). Byggnaden kallades "Kappen" och revs 1878. Em

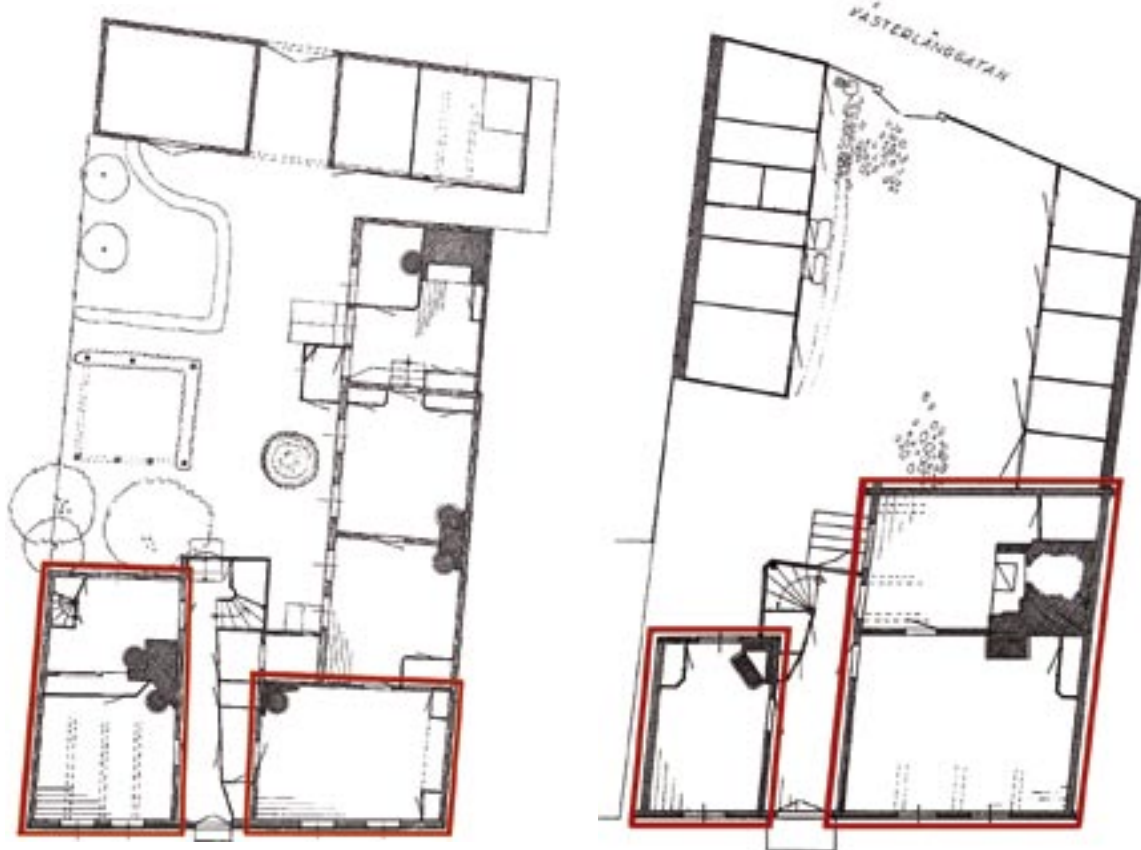

Ungefär så här kan en del av 1600 tals staden sett ut med slutna gårdar och mot gatan gavelställda byggnader och längsgående byggnader med portlider.

Många byggnader har sannolikt under 1500-1600-talet varit gavelvända mot gatan i många medeltida och senmedeltida städer och så också i Eksjö.

Foto från Arendt byggmästares gata. Nm

Planritningar från Nygatan, troligen med den ursprungliga planlösningen, som visar på gavelvända hus. Nordiska museets uppmättningsritning 1929-33. Röd markering visar de troliga ursprungsbyggnaderna.

Huvudbyggnaderna är grönmarkerade. Utefter bakgatornas ena sida ligger uthusbyggnader av varierande slag medan den andra sidan utgörs av nästa kvarters huvudbyggnader. De förnämsta invånarna bodde i huvudsak utefter huvudgatan och närmast torget och kyrkan.

Bebyggelsen var i huvudsak envåningsbyggnader. Under 1600-1700-talen påbyggdes husen med en övervåning mot gatan och utrymmet mellan de tidigare envåningsbyggnaderna blev en överbyggd körport. De två envåningsgavlarna

mot gatan ersattes av en långfasad i två våningar. Den tidigare placeringen av huvudbyggnaden inne på gården (götisk gårdsform) betraktades som ålderdomlig. Under 1800-talets första hälft var placeringen med långsidan mot gatan helt

förhärskande och mot bakgatorna låg stall och fåhusbyggnader. Många av djuren skulle varje dag ut på bete och det var otänkbart att huvudgatan fick användas för detta syfte. På så sätt uppstod en kompakt bebyggelsestruktur, som är så påtaglig i Eksjö, med slutna gårdsrum varifrån man når huvudgatan genom ett långsmalt trapphus och bakgatan genom ett portlider. Denna gårdsuppbyggnad förekommer också på några fastigheter i den södra stadsdelen söder om kyrkan. Bebyggelsestrukturen framträder än tydligare när vi betraktar valet av fasadkulörer, färg- och fasadmaterial. Fasaderna mot huvudgatan panelades och målades med ljusa, marmorliknande kulörer i linoljefärg, medan gårdssidorna och fasaderna mot bakgatan målades med den billigare och ”simplare” rödfärgen.

Påbyggnaden av envåningsbyggnaderna gjordes oftast med utkragad övervåning, bygga på ”skunk”. Eksjö är förmodligen den svenska trästad, som har flest bevarade byggnader med sådan utformning. Oftast kunde utskottsstocken få en dekorativ utformning med tandsnitt eller liknande. I en reseberättelse från 1797 skrev J C Linnerhielm om Eksjö att ”Många hus hafva öfra våningen utstigande, öfver den nedra, vilket slags architecture lyckligtvis icke vunnit andre orters efterföljd”. I Jönköping finns exempelvis endast två bevarade byggnader och i Visby, Burmeisterska huset med denna utformning. Det har funderats och diskuterats mycket över varför man gjorde så. Rumsytan som vinnas är obetydlig, varför det nog istället ska betraktas som ett dekorativt inslag för att höja husets arkitektoniska värde.

Utformningen med utkragad övervåning finns på många timmerbyggnader och korsvirkeshus i Tyskland och Danmark.

Byggnaderna har uppförts med knuttimring eller skiftesverkskonstruktion varav den senare förekommer endast i fåhus, stall eller förrådsbyggnader av olika slag. Vid restaureringar, reparationer och underhållsarbeten har jag funnit att byggnaderna för det mesta varit återanvända, omplockade, flyttade eller kompletterade. Inga

De som äro af stånd och värde, eller annars förmögna, påläggas att låta uppbygga prächtiga hus wid tårg, stora gator och andra beqwäma ställen som bliva mest synliga och utgöra största prydnan i staden; men sämre och fattigare handwärkare, borgare, timmerkarlar, åkare, formän och flera dylika, förpliktigas att taga sina boningar på gränder hvarest de äro mindre synbara. De Handwärkare och andra som idka sådane näringsmedel hvilka förorsaka elack lucht....., borde tilldelas vissa platser på aflägsnare sidor i staden, äfvenledes böra de, hvilka umgås med sådana näringsfång som äro eldfängda ej få lof at bygga mitt i den tjockaste staden, utan i kanten af densamma eller ock i någon aflägsnare ände där de genom trädgårdar eller tomma tomter skiljas från andra hus.

Kalm. 1753

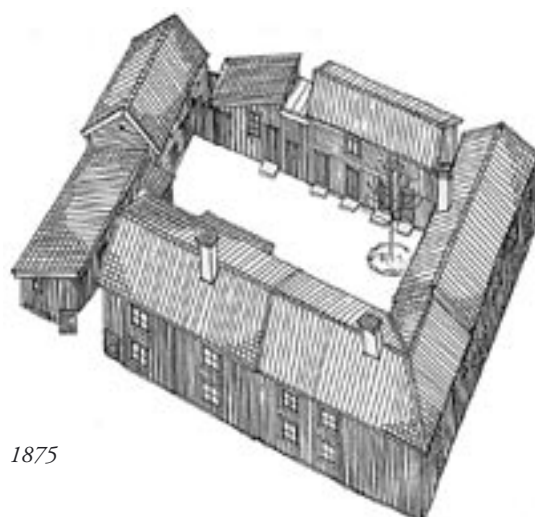
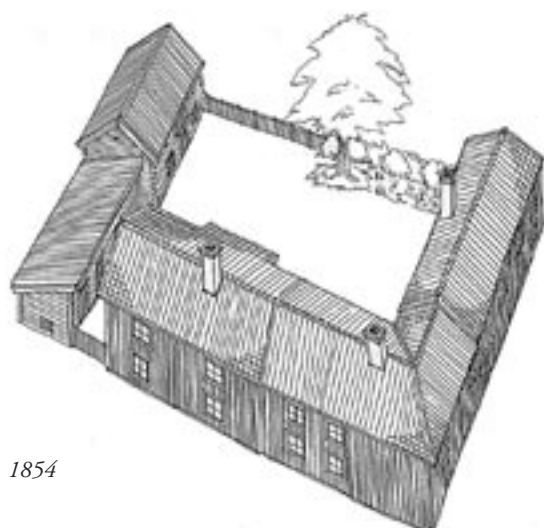
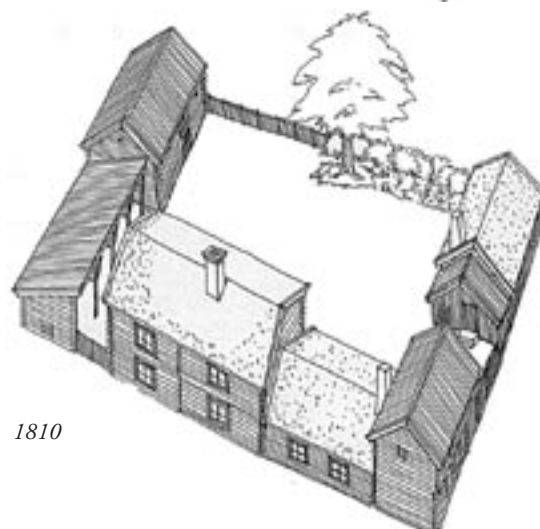
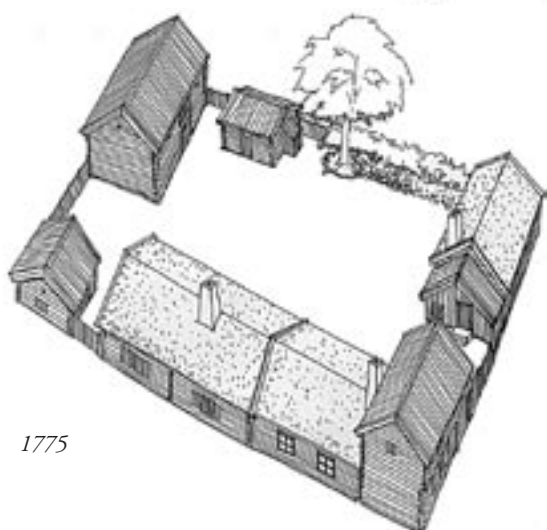
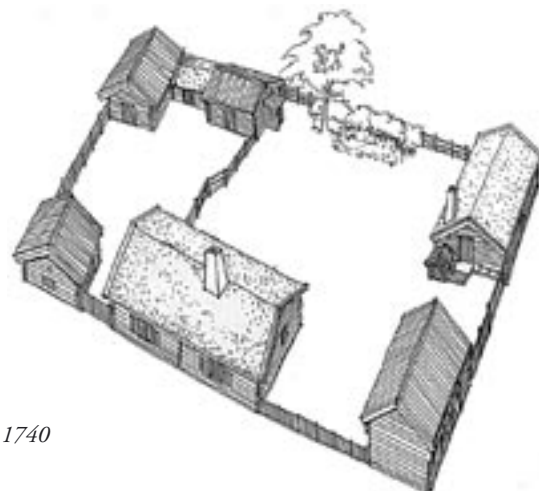
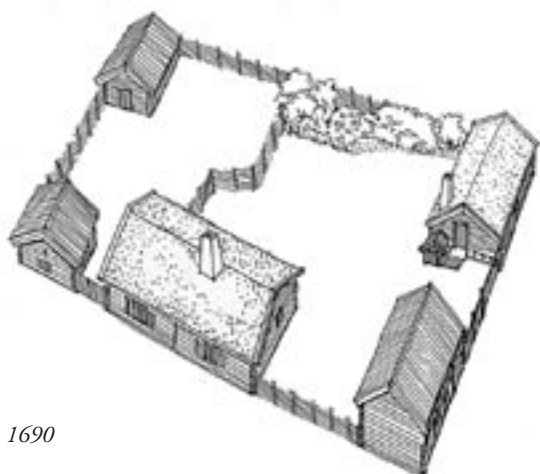
byggnader kan därför betraktas som original från tiden före år 1900, om man med ordet original avser ursprunglig och oförändrad från begynnelsen. Dessutom har iakttagits att byggnader som daterats till tiden 1600 - 1700-talen har, med få undantag, varit uppförda med dåligt virke och inte med alltför avancerad hantverksteknik. Det förefaller som om tillgången på duktiga timmermän varit begränsad eller har husägaren själv utfört allt arbete med det material han haft råd med.

Det tillhör timrings- och skiftesverksteknikens fördelar att byggnaderna är form- och flyttbara. På så sätt har trästadens byggnader kunnat anpassas efter ägarnas olika behov.

I svensk etymologisk ordbok står två benämningar, *skunk* och *skukk*. Skunk betyder överkjortel, överrock, snörliv eller taksäck, medan *skukk* står för loft eller stor hylla.

I sydvästra Götaland försåg man husen i äldre tider med en speciell form av utbyggnad, nämligen skunk eller bislag. Skunk kommer av skunke d v s skugga. Denna form av utbyggnad liknar farstuvkistar men är ett medeltida stildrag.

Fornminnesgården

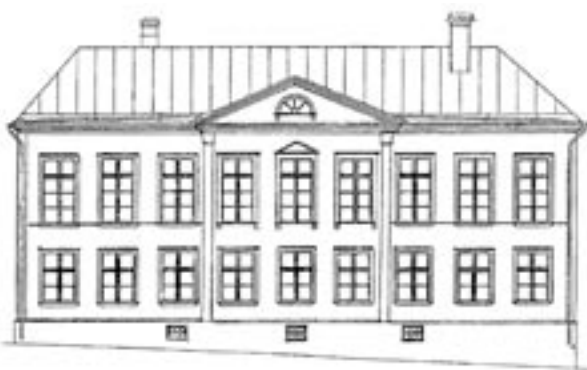
Några elever vid Chalmersutbildningen på Quarnarp hade ett år Fornminnesgården som projektarbete. Deras rekonstruktioner av hur denna gård förändrats under ca 200 år kan stå som exempel för många gårdar i Eksjö centrum. Deras hypotes grundar sig på tolkning av brandförsäkringshandlingar och husförhållningsprotokoll, kunskap från liknande städer och kvalificerade gissningar.

Något om byggnadernas exteriörer

Eksjö ska under sina första århundraden, betraktas som en agrar- och hantverksstad. Detta har säkerligen avspeglat sig i byggnadernas exteriörer. Byggnaderna har fram till slutet av 1700-talet varit opanelade, varvid en del har varit rödfärgade och andra omålade.

Till Eksjö kom metoden att panela byggnader först under sista halvan av 1700-talet. Rektorsgården panelades år 1770 och stadens rådhus år 1788 (Lars Hagberg, Eksjö 1700-tal). Det som är utmärkande för Eksjös panelarkitektur är att den är mera sparsam och återhållsam i jämförelse med andra trästäder. I Eksjö har vi inte de rikt utsmyckade klassicistiska fasader som är så utmärkande för andra trästäder. Det närmsta vi kan komma i detta avseende är Societetshusets fasad mot Lilla Torget, med bl a sin fasadpanel med locklist, frontespis, utstyrd takfot och pilastrar med stiliserade korintiska kapitäl.

Skälet till återhållsamheten i det klassicistiska formspråket ligger dels i att Eksjö vid tidpunkten var mer en fattig hantverkarestad än en rik köpmannastad, dels arvet efter den agrara perioden. Carl von Linné skriver efter sitt besök i staden år 1741 "Eksjö stad var ej mycket stor, dock tätt bebyggd utan prakt". Man byggde helt enkelt så som man tidigare gjort men tog med lite av hur man gjorde i "storstaden" Jönköping. De ekonomiska förutsättningarna har säkert haft avgörande betydelse. De panelade fasaderna målades med ljus linoljefärg i marmorliknande kulörer när det gällde hyvlad panel och rödfärg till sågad panel. Den senare användes endast till gavlar, gårdssidor och mot bakgator. Eksjö såg således ut som många andra trästäder med det undantaget att vi endast har två byggnader (Boktryckaren 6 och Societeten 1) med utmärkande panelarkitektur från empiren. Samtidigt ska vi inte glömma, eftersom norra stadsdelen inte brunnit i större omfattning, att det under panelen från

Societetshuset. Uppmätning LTH

sent 1700-tal eller tidigt 1800-tal kan gömma sig delar av byggnader från 1500- eller 1600-talet.

Något om stadskärnans arkitektur

Det går inte att beskriva arkitekturen som helhet inom området. Byggnaderna norr om Stora torget har tillkommit under en 400-årsperiod (södra delen under en 150-årsperiod) och har byggts efter de olika periodernas ideal och vad den tidens människor tyckte var vackert. Därför står byggnaderna där sida vid sida representerande sin tidsperiod och uppvisande en vanlig svensk småstads 400-åriga träarkitekturhistoria.

Stadskärnan från 1856 till idag

Den södra stadsdelen ödelades år 1856 genom en stadsbrand. Den nya stadsdelen byggdes upp efter den tidens ideal såsom hälsa, ljus, luft och säkerhet. Byggnaderna uppfördes i en nyklassicistisk arkitektur efter en rätvinklig rutnätsplan. Huvudgatorna försågs med alléer och parallellt mellan dessa tomtskillnadsgator. Stadsdelen måste av sin samtid ha betraktats som modern. All kraft gick åt att bygga upp den nedbrända stadsdelen varför den norra fick förfalla mer eller mindre. Den torde ha betraktats som osund, förslummad och otidsenlig. Ny stadsplan fastställdes 1880 som innebar att Gamla stan i princip skulle jämnas med marken om den genomförts. Mellan 1880 och strax efter sekelskiftet har förmodligen byggverksamheten inom Gamla stan i det närmaste stått stilla. Den gällande detaljplanen gick inte att genomföra. Den första nybebyggelsen efter sekelskiftet torde vara kv Rektorn och kv Tullen, vars byggnader uppfördes 1910 respektive 1913 och de placerades indragna 2 meter från ursprunglig gatulinje enligt ett nytt och ej fastställt planförslag. Efterföljande bebyggelse har placerats enligt 1924 års detaljplan, vilket innebar att ursprunglig gatusträckning skulle bibehållas.

Det skulle dröja långt in på 1900-talet innan någon bostadsbebyggelse att tala om tillkom utanför stadskärnan. Det var 1901 års försvarsbeslut om införande av värnplikt i armén som bidrog till att Husarregementet blev förlagt i kasern, nuvarande Eksjö garnison, som bidrog till behovet av fler bostäder. Byggverksamheten ökade sedan ytterligare genom Kungliga Kalmare regementets förflyttning till Eksjö 1921. Så sent som 1918 kan dock den

Kartan visar vad som hände i centrum under en 20-årsperiod 1876 - 1896. Röd markering visar rivningar och grön nybyggnad. Det som revs var uthusbyggnader. Nybyggnader bestod av tre små bostadshus och sju mindre uthus. Detta ska jämföras med södra stadsdelen, där flera kvarter bebyggdes, en stadskyrka och en stor skolbyggnad uppfördes.

uppväxande bebyggelsen runt stadskärnan fortfarande betraktas som spridd. Därför bör vi betrakta Eksjö, med undantag av stadskärnan, som en förhållandevis ung stadsbildning, tillkommen under första halvan av 1900-talet. Detta har bl a bidragit till att de vägar och stigar som våra förfäder färdats på under 400 år inte förändrats i nämnvärd grad, utan ligger kvar in i vår tid, dock med annan ytbeläggning.

Kartbild från omkring 1918 som visar spridd bebyggelse runt stadskärnan

1696 års karta med röd färgmarkering på vägar

På grund av stadsdelens täthet, ringa storlek, småskaligheten och avsaknaden på lämpliga tomter, har det i denna "hårda" stadskärna inte givits möjlighet till någon institutions- eller förvaltningsbyggnad i större omfattning. Efter stadsbranden byggdes Rådhuset vid torget

Dagens karta med motsvarande markering på vägar

men stadsförvaltningen flyttade 1929 till nuvarande stadshuset, ett läge som kan betraktas som i kanten av stadskärnan. Under 1900-talets första hälft förlades den offentliga bebyggelsen såsom lasarett, gymnasium, tingshus och polishus, perifert runt stadskärnan.

Stadsförnyelse av centrum

Fram till dags dato har det rivits många byggnader av olika slag. Uthus- och stallbyggnader är den byggnadstyp som rivits mest.

Det är givetvis intressant och märkligt att det trots allt finns så mycket av den äldre bebyggelsen kvar, när en sådan stor mängd byggnader rivits bara under de sista 130 åren. Rivningarna har, med några få undantag, inte föranletts av utpräglade exploateringskäl utan byggnaderna har blivit omoderna, uttjänta eller obehövliga. De rivningar som skulle ha genomförts av exploateringskäl i Gamla stan har förhindrats av opinionstryck eller stadsarkitekt, t ex Krusagården och halva stadsdelen norr om Norrebro. Däremot har ett flertal exploateringsrivningar förekommit i den södra stadskärnan, såsom Domuskvarteret, Posten, Systembolaget, Smålandstidningen och kvarteret Bryggaren.

Rivningar efter 1876

Rivningar efter 1937

Röd markering visar riven byggnad. Smärre felaktigheter kan förekomma. Samma rivning kan också vara markerad på båda kartorna, vilket ska tolkas som att byggnaden fanns före 1876 men revs efter 1937. Likaså kan en byggnad ha rivits efter 1876 men återuppförts i samma storlek och sedan åter rivits.

Karaktärisering av stadskärnan

Utdrag ur arkitekt Birger Åströms text i en skrift från 1990:

”Nyfikenheten drev mig runt till allt fler platser i Eksjö centrum. Jag svepte med blicken över de välvastämnda gatuummen. Rytmiken i takrännorna tecknade en dynamisk avslutning mot himlen. De välskötta husfasaderna byggde upp en följd av skönhetsupplevelser, som vore de välljudande klanger, vilka gata för gata byggde upp en stadens egen melodi.....

Det var det symfoniska sammanhanget i stadsbilden, gatornas melodiska lekar, tonaccenterna från gatulykorna, prydnadsträden och trottoarstenarna samt fasadernas tonslingor som fyllde upp sinnet. De enskilda fastigheterna stod där som välstämmda musikinstrument, några lika varandra, andra olika men omisskännligt tillhörande samma musikensemble.....”

Få skulle kunna uttrycka det mera poetiskt.

Stadskärnans olika karaktärer är en sammansättning av de synintryck byggnaderna förmedlar till oss, såsom deras utseende, arkitekturen och detaljer (byggnadstraditionen), vartill de används, förhållandet mellan dem och de olika stads- och gårdsrummen. Det är också ett resultat av hur vi i generationer använt och använder staden. Det är invånarna som gör staden - påverkar, utvecklar och förändrar den. Därför blir livet i staden tillsammans med dess olika karaktärer stadskärnans identitet, dess själ.

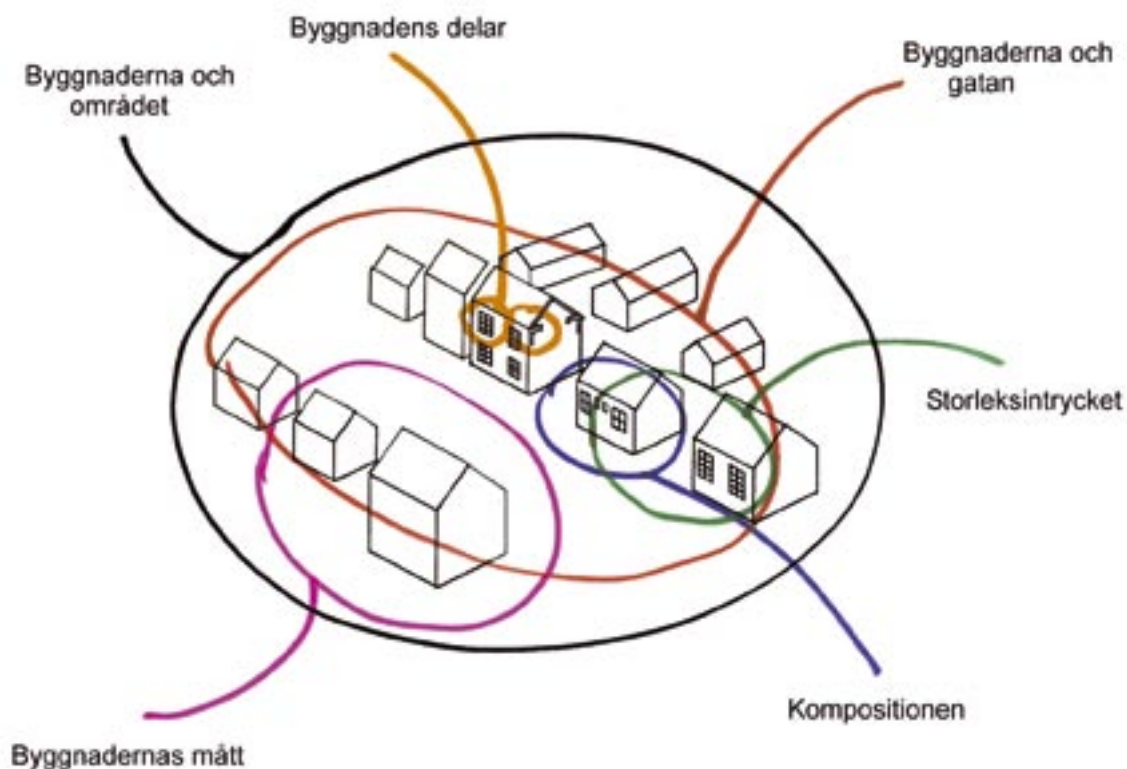
Det är en förutsättning för stadskärnans överlevnad

att den förändras med människorna som befolkar den. Samtidigt ska vi vara återhållsamma med att tillåta förändringar där vi bestämt oss för att spara till kommande generationer.

Där vi kan acceptera förändringar får de inte bli så omfattande och påtagliga att identiteten eller karaktärerna förändras. Vi ska kunna återvända till vår barndoms stad efter 50 år och kunna känna igen oss. När man återvänder är det inte det enskilda gångjärnet eller ytterdörren man minns i första hand, även om detaljerna är betydelsefulla för helheten och för själva bevarandet som sådant. Det är upplevelsen av stadens olika karaktärer, dess identitet, man minns. Många stadskärnor förlorade sin originalitet och därmed också sin alldeles egen identitet, under rivningsperioden på 60-70 talen. Efter återuppbyggnaden blev de förvånansvärt lika, som om de var stöpta i samma form.

För att förstå varför vi uppfattar stadskärnan på det sätt vi gör måste vi karaktärisera delarna. Stadskärnan är som naturen - komplex - där de olika delarna oftast överbryggas varandra. Vi tvingas till att generalisera för att förstå.

Karaktäriseringen innebär både att tolka det vi ser, d v s utseendet hos de olika delarna, och att tolka de betydelser, effekter och känslor som de olika utförandena för med sig eller styr. Vi måste således ta hänsyn både till det materiella och det immateriella, d v s det byggda och det upplevda.

LG efter Sture Balgårds 'Nya hus i gammal stad'

I ovanstående bild är det materiella i upplevelsen relaterat till byggnadernas delar, storleken av byggnaderna och byggnadens mått, medan det immateriella relaterar till byggnaderna, området, gatan och kompositionen.

En jämförelse mellan olika trästäder visar att de är förhållandevis lika varandra vad gäller det byggda. Byggnaderna är uppförda till största delen i två våningar med en detaljutformning från stilperioden empire i mitten av 1800-talet eller från senare hälften av 1800-talet, dvs med klassicistiska fasadelement. Det som skiljer städerna från varandra är byggnadernas förhållande till varandra, de öppna platserna och gaturummen och hur invånarna använt och använder staden.

NORRTULL

NORREBRO

SÖDERTULL

Planstrukturen av stadskärnan mellan tullarna

Karaktärisering av stadskärnan

GAMLA STAN är, i jämförelse med södra stadsdelen, tät och sluten. Den känns färdigbyggd. De få öppningar som finns mellan husen är som små gläntor i tätskogen. De upplevs planerade. Bebyggelsen är påtagligt småskalig. Affärslokalernas storlek för tankarna till tiden då köpmannen bodde uppe på eller intill sin affärs- eller hantverkslokal.

Byggnaderna är tvåvåningshus, med några få undantag. Kvarterens huvudfasader vänder sig mot kvarterens huvudgata och baksidorna mot deras bakgata. Mellan Stora Torget och Norrebro når vi de slutna gårdsrummen och byggnaderna genom ett långsmalt trapphus från huvudgatan och genom ett portluder från bakgatan. Denna bebyggelsestruktur framträder än tydligare när vi betraktar valet av kulörer, färg- och fasadmateriäl. Fasaderna mot huvudgatan är panelade och målade med

ljusa, marmorliknande kulörer i oljefärg, medan gårdssidorna och fasaderna mot bakgatorna är målade med den billigare och "simplare" rödfärgen. Några få gårdar utgör undantag. Gårdarna är slutna, privata eller halvprivata. Gårdarna har kullerstensbeläggning och vårdträd. Gårdarnas rum är som små oaser i staden. När man vistas där upphör stadssorlet.

Den del av Gamla stan som ligger norr om Norrebro skiljer sig i flera avseenden från området söder om Norrebro. Här har möjligheten att nå gårdarna eller byggnaderna från gatan gått förlorad genom ombyggnader. Gårdarna och byggnaderna når vi företrädesvis från baksidan eller genom öppning, port eller gränd från gränden. I denna delen av Gamla stan förekommer inte, i samma omfattning, seden att plantera vårdträd på gårdarna. Gårdarna har inte den slutna struktur som söder

Teckningen visar på förekomsten av vårdträd i nutid i del av Gamla stan. En del träd är hårt beskurna, medan några är nyplanterade. Röda kryss markerar borttagna träd inom en tioårsperiod. Träd förekommer inte i stadsmiljö under sen medeltid. Vårdträd tillhör 1800-talet, för att förhindra gnistspridning från eldstäderna. Vårdträden har stor betydelse för stadsbilden, varför vi ska ha ambitionen att återplantera, när träden dör ut eller måste tas bort av andra orsaker.

om Norrebro, genom att byggnaderna i tomtgräns inte ligger ”rygg om rygg”, utan skiljs mestadels åt genom plank, mur eller staket.

Gator och gränder inom Gamla stan har haft olika betydelse och uppgifter. Fasadgatorna har en dominerande roll. Från norr fångas blicken av en stor lind som markerar inträdet i stadsdelen och i perspektivet lökkupolen med draken på vårt dåvarande rådhus och numera stadshotell. Att gå ur eller in i stadsdelen är som att förflyttas till en annan tid. Hela stadsdelen norr om Stora Torget har stor intimitet.

SÖDRA STADSDELEN står som motpol till Gamla stan. Södra stadsdelen representerar en ny tid. Den agrara perioden är förbi, men hästen är fortfarande fortskaffningsmedlet. I några uthusbyggnader finns häststallarna kvar. När stadsdelen uppfördes efter stadsbranden hade invånarna helt andra värderingar, behov och krav på brandsäkerhet, hälsa, ljus och luft. Några få gårdar utefter Stora Torgets södra sida har kvar samma gårdsstruktur som i Gamla stan, d v s sättet att nå gården och byggnaderna.

Mer än hälften av bebyggelsen som uppfördes efter stadsbranden finns kvar men är så genomgripande ombyggd att den upplevs yngre än som är fallet. Några få byggnader har kvar sin exteriöra 1800-talskaraktär. Några är restaurerade med höga kulturhistoriska ambitioner. Byggnaderna är förklarade som byggnadsminnen.

Karaktären utefter Södra Storgatan skiljer sig inte från andra svenska småstäder med traditionella butiker, Systembolag och Konsum. Stadsdelen upplevs som ständigt i förändring, trots att det inte byggts någon ny byggnad under de senaste 10 åren. Byggnaderna är i två och tre våningar. Stadsdelens öppna ytor, med undantag av de två torgen, upplevs som oplanerade rivningstomter, vilket de faktiskt också är, väntande på sin bebyggelse. Under väntetiden används de till parkeringsytor.

Södra Storgatan är huvudgatan, men den har inte samma dominerande roll som Norra Storgatan har för Gamla stan. Skälet till detta är att både huvudgatan och tvärgatorna är fasadgator, därför att tvärgatorna används på samma sätt som huvudgatan. Bakgator finns inte. Det har inte funnits behov av dem på grund av ändrat levnadssätt. Affärsytorna är, i jämförelse med Gamla stan, större och modernare, men är i gengäld mindre intima.

Stadskärnan har ingen visuell avslutning söderut. Södertull markeras med ett tunnelhål, en kullerstenshöj och en avskärande centrumled och järnvägen. Söderifrån saknas inbjudandet till stadskärnan. Järnvägsgatan förstärker upplevelsen av ”hållplats förbi”. Konsums fasad mot söder upplevs som en brandmur.

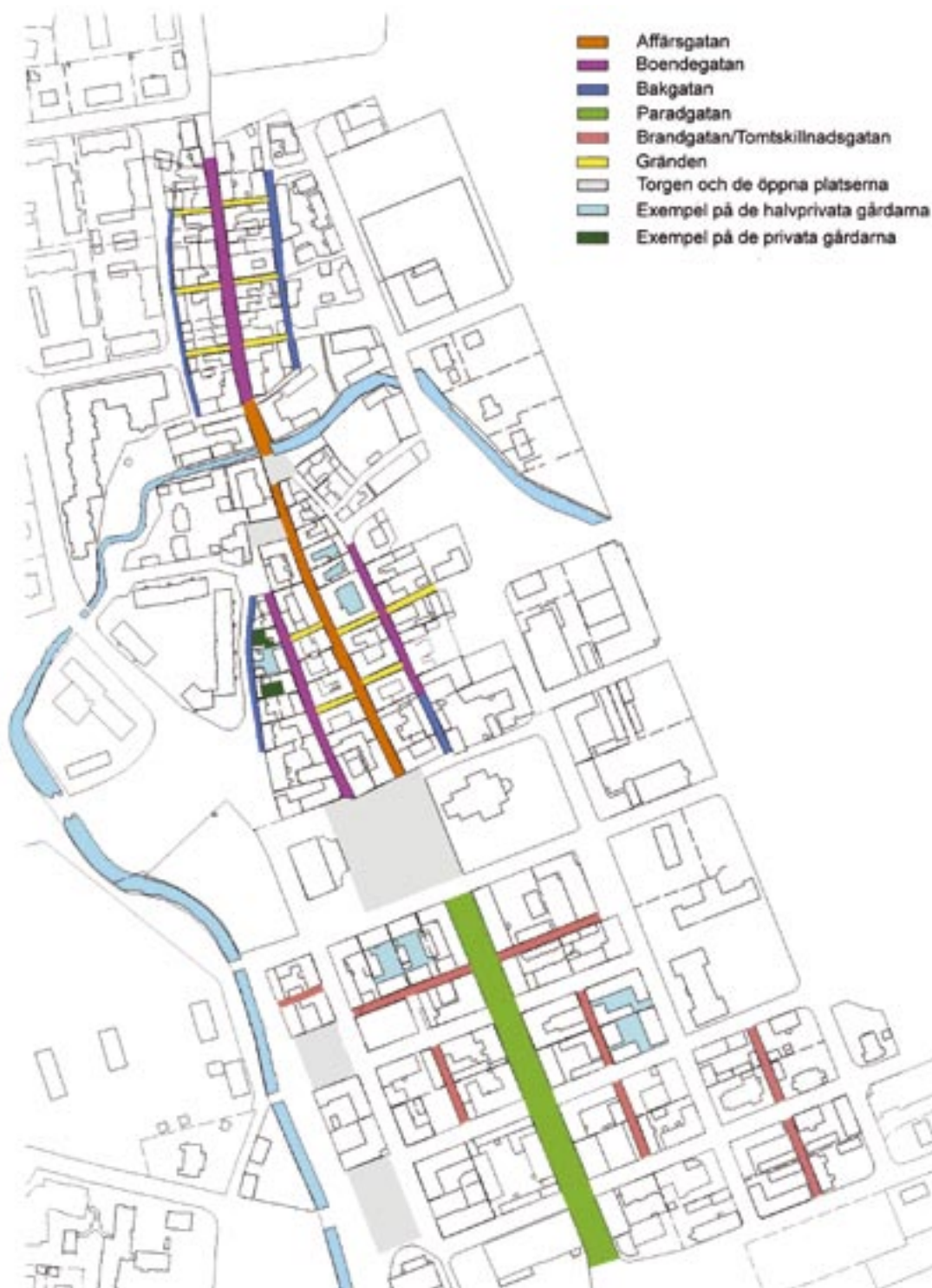
Något om arkitekturen

Längs Norra Storgatan kan man uppleva 400 års arkitekturhistoria i en svensk småstad. Varje generation har byggt vad den tyckte var vackert men med stort hänsynstagande till den befintliga bebyggelsen, vad gäller skalan. På grund av den förhållandevis låga hushöjden skapar taksprången ett avslut mot himlen som förstärker upplevelsen av gaturummet. Byggnaderna är till övervägande delen klassicistiskt utformade, men som tidigare nämnts finns inslag av alla arkitekturperioder efter 1600-talet representerade. Fasaderna är dock sparsmakat utsmyckade. Flera byggnader för tankarna till stadens agrara tidsperiod. I Eksjö finner vi inte de ”publikfriande” träpatronernas överdådiga fasader från senare delen av 1800-talet. I den södra stadskärnan finns hela spektret av arkitekturstilar från mitten av 1800-talet fram till 1970. Även kalksandstenen som fasadmaterial har sin plats. Trots variationen av fasadmaterial och arkitekturstilar är bebyggelsen visuellt väl sammanhållen. Den mindre varierande hushöjden bidrar till att hålla ihop stadsbilden.

De nio karaktärerna

Med utgångspunkt från vilket sätt invånarna använt och använder staden, skälen till hur stadskärnans olika delar tillkommit och de olika delarnas betydelse, har jag indelat stadskärnan i nio olika karaktärer. Stadens centrum

innehåller partier som inte har karaktäriserats. Skälet till detta är att dessa inte är speciella eller unika för just Eksjöns identitet.

AFFÄRSGATAN kännetecknas av att den är tät, med korta avstånd mellan butikerna. Skalan är mänsklig och intim, likt en övertäckt galleria. Miljön skapar upplevelser. Byggnaderna vänder sina vackraste fasader mot gatan. *Affärsgatan* saknar, likt gallerian, trottoarer.

Utefter *BOENDEGATAN* finns inga skyltfönster. Det är bostadshusens huvudfasader som vänder sig mot gatan och ger gatan status. Man når byggnaderna och gårdarna genom en entrédörr eller port från gatan. Fasaderna mot gatan är ibland rikare i sin detaljutformning och målade i kulörer för att påverka och imponera. Entrédörrarna är ibland också mera påkostade, för att markera huvudentrén.

Mot *BAKGATAN* vänder sig gårdarnas baksidor. Stall och fähus låg utefter bakgatorna. Idag är det garage och förråd. Byggnaderna är oftast i en våning med förhöjt väggliv för förrådsutrymmen. De är rödmålade, med få undantag. *Bakgatan* och *huvudgatan* står i förbindelse med varandra genom gränden. *Arendt Byggmästarens gata* har ända fram till sista halvan av 1800-talet varit en utpräglad bakgata, med några få bostadshus utefter dess östra sida. Efterhand som uthusbyggnaderna utefter den västra sidan har rivits eller byggts om till bostadshus, har gatan till sin övervägande del övergått till boendegata. På samma sätt har den östra sidan av *Nygatan* varit dessa gårdars baksida medan den västra varit framsida. Den östra sidans byggnader har också byggts om under årens lopp och gatan har ändrat karaktär och status.

Skyltfönstret och skylten, i mitten av bilden, bryter här påtagligt mot upplevelsen av bakgatan.

PARADGATAN är betydligt bredare än affärsgatan, har trottoarer och har på så sätt förlorat lite av intimiteten. Trädplanteringen utefter trottoarerna för tankarna närmast till boulevarden. Genom gatans bredd upplevs den vara avsedd för mer än endast affärsverksamhet, såsom parader, första maj-tåg och andra manifestationer.

BRANDGATAN, eller som den också kallas, tomskillnadsgatan, var avsedd att förhindra att hela kvarter brann ner. Därför är det sparsamt med fönster utefter dessa gator. Brandgatorna var från början namnlösa eftersom de ingick i kvartersmark.

Det utmärkande för brandgatan är bland annat att den inte var avsedd för trafik i 1800-talets detaljplaner. Därför går trottoarerna förbi utan avbrott.

GRÄNDEN är en trång gata, en förbindelselänk eller genväg, mellan två längsgående gator. Mot gränden vänder sig inga huvudfasader. Vaxblekaregränd 3 är ett undantag. Entréerna är oftast av enklare slag i jämförelse med entréerna mot huvudgatan. Gränden är smal, ofta smalare än 5 meter.

I en del gränder når man fastigheten genom en port eller grind i ett plank.

Stadskärnan har fem TORG ELLER ÖPPNA PLATSER. Nybrotorget eller Fisktorget är idag en parkeringsplats och Vattentorget en trafikplats. De har sin betydelse i hur vi använder dem och det finns ingen anledning antaga att detta användningssätt kommer att ändras inom överskådlig tid. Övriga öppna platser är Stora Torget, Lilla torget och den öppna platsen vid Norrebro. Den s k Jannicas plats är förvisso en öppning utefter Norra Storgatan men den är inte planerad som öppen plats utan är ett resultat av ett ej fastställt planförslag.

Stora torget - ceremonitorget. Det är inte många städer i landet som har kvar sina stora torg, tillkomna för de stora ceremonierna eller manifestationerna. Torget är stadens centrum och har så varit sedan urminnes tider. På torgen har det lästs kungörelser, utdömts bestraffningar och bedrivits handel. Samhällets mest betydelsefulla byggnader, såsom kyrkan och rådhuset eller stadshuset, har alltsedan medeltiden legat vid torgen. Så också i Eksjö innan Rådhuset byggdes om till Stadshotell. Eksjös invånare använder sitt torg på det sätt som det är skapat för - till ceremonier, manifestationer, musikparader, handel och en stor mängd varierande underhållning. Torget, utan fasta glasstånd och busskurer, trädplanteringar och gjutjärnspollare, är en stor tillgång, även om det hos en del kan upplevas ödsligt.

Lilla torget eller Hötorget har hög intimitet, slutet utefter tre sidor, som en glänta utefter stigen i tätskogen. En plats där man med hänsyn till årstiden kan sitta på en bänk och bara vara. Torget får sin charm och skönhet dels genom omgivande byggnader och dels genom frånvaron av olika former av installationer, såsom skulpturer, springbrunnar och byggnader på torgytan.

Den öppna platsen vid Norrebro har med stor sannolikhet varit en träffpunkt sedan långt tillbaka i tiden. Det är naturligt att broövergångar och vägkorsningar blir mötesplatser. Detta är nog en av de mest frekventerade platserna inom stadskärnan, sett till genomströmningen av biltrafik, gående och cyklande. Därtill anses den också vara den vackraste platsen i centrum, och besöks av stora mängder turister.

Den HALVPRIVATA GÅRDEN innehåller flera bostads- och/eller affärlägenheter med fönster in mot gården. På gården finns gemensamhetsutrymmen av olika slag såsom förrådsbodar, utedass och soprum. Porten står oftast öppen och gården känns välkomnande.

Den PRIVATA GÅRDEN är sluten genom plank eller uthusbyggnader. Port eller grind är oftast stängd. Gården saknar gemensamhetsutrymmen.

Slutsatser

De nu beskrivna karaktärerna av stadens centrum, övergripande och i detalj, utgör en av hörnpelarna för bevarandet av stadskärnans identitet och ska vara vägledande vid utformningen av ny bebyggelse och vid förändring av den befintliga. Genom förändring av karaktärerna förändras också stadens "grammatik", vilket kan ge oåterkallerliga skador i stadsmiljön, om det nu är så att vi, så långt det är möjligt, vill bibehålla Eksjös identitet. Det är lätt att spåren går förlorade genom ogenomtänkta förändringar. Det finns mängder av förstörda stadscentra där man inte tagit hänsyn till den redan byggda miljön.

Skyddsnivåer

Enligt Plan och Bygglagen (3 kap 10 §) ska ändringar av en byggnad utföras **varsamt** så att byggnadens karaktärsdrag beaktas och dess byggnadstekniska, historiska, kulturhistoriska, miljömässiga och konstnärliga värden tas till vara. Paragrafen gäller **alla** byggnader både exteriört och interiört och oavsett ålder.

Om byggnaderna är **särskilt** värdefulla (3 kap 12 §) såsom byggnadsminnen eller upptagna i kommunens bevarandeprogram, vårdplaner eller andra förteckningar över kulturvärdena, gäller att dessa byggnader inte får förvanskas.

Alla byggnader ska (3 kap 13 §) hållas i ett vårdat skick och underhållet skall anpassas till byggnadens värde från historisk, kulturhistorisk, miljömässig och konstnärlig synpunkt samt till omgivningens karaktär. När det gäller byggnader som faller under § 12 gäller dessutom att de ska underhållas så att deras särart bevaras. (3 kap 13 § pkt 2)

I kulturminneslagen står i 1 § att det är en nationell angelägenhet att skydda och vårda vår kulturmiljö. Ansvaret åligger alla, såväl myndigheter och enskilda ska visa **hänsyn** och **aktsamhet**.

Skyddsnivåerna är avsedda att förtydliga de kulturhistoriska värdena i fyra ambitionsnivåer. Nivå 1-4. Nivå 1 är högsta nivån. Sorteringen i fyra nivåer ska inte ses om en lösning vid ett givet graderingssystem. Avsikten är att förtydliga och ge stöd i bevarandearbetet. Allt kan inte vara lika betydelsefullt, sett ur ett kulturhistoriskt perspektiv. Ordet hänsyn är valt för att markera, att det är fastighetsägaren eller den person som ska förändra, som sak visa hänsyn och i vilken grad det ska ske. Vi når sannolikt längre med att uppmana om hänsynstagande än att skriva lagparagrafer.

Skyddsnivåerna reglerar inte bygglovsplikt, utan ska ses som hjälpmedel och komplement till 3 kap §§ 10-13 PBL (Plan och Bygglagen) och 1 § KML (Kulturminneslagen).

Nivå 1

Ovillkorlig hänsyn.

Objektet har ett lokalt, regionalt eller nationellt kulturhistoriskt värde.

- I princip musealt bevarande, synligt eller dolt.
- Kulturminneslagens 3 kap. Byggnadsminnen kan bli aktuell beträffande dolda vägg- och takmålningar.
- Beslut från länsstyrelsen erfordras.
- Endast kvalificerat underhåll och restaurering kan komma ifråga.
- Varje åtgärd kräver antikvarisk och teknisk expertmedverkan, erfarenhet och specialistkompetens hos dem som utför arbetena samt dokumentation. Länsstyrelsen avgör.

Bidrag för konservering, restaurering och underlagsmaterial sökes hos och beslutas av länsstyrelsen.

Exempel på åtgärd: Där det erfordras specialistkompetens, exempelvis konservator, timmerman eller målare med ådrings- och/eller marmoreringkunskap.

Exempel på byggnad: Aschanska gården

Exempel i byggnad: Vagg- och takmålningar

Nivå 2

Kvalificerad hänsyn

Gäller byggnadsminne samt bebyggelse med skyddsbestämmelser i detaljplan. Varsamhetsbestämmelser i detaljplan kan förekomma. Se vidare i skyddsföreskrifterna.

- Beslut från länsstyrelsen eller kommunen (planbest)
- Kravnivån innebär oftast avsteg från gängse rutiner beträffande byggteknik, färg- och materialval.
- Bevarandekraven har sådan tyngd att de skall vara vägledande vid åtgärdsval.
- Antikvarisk sakkunskap kan bli aktuellt redan i projekteringsstadiet. Länsstyrelsen avgör.
- Antikvarisk kontroll och dokumentation. Länsstyrelsen avgör.

Nivå 3

Medveten hänsyn

Gäller 3 kap § 12 byggnader dvs. byggnader upptagna i kommunens bevarandeprogram. Vissa åtgärder i eller i anslutning till byggnadsminnesförklarade byggnader eller byggnader med varsamhetsbestämmelser i detaljplan. 3 kap 12.13 gäller. Se ovan.

- Kravnivån kan innebära avsteg från gängse rutiner beträffande byggteknik, färg- och materialval.
- Bevarandekraven har sådan tyngd, att de skall vara vägledande vid åtgärdsval.
- Med hänsyn till var, hur samt omfattningen, kan krav uppstå på att åtgärden ska specificeras och granskas hos Miljö- och Byggförvaltningen (MoB) alternativt länsstyrelsen.
- Viss avvägning mellan bevarande och funktionalitet kan förkomma.
- Varsamhet gäller inför alla åtgärder, oavsett om de är interiöra eller exteriöra.

Nivå 4

Hänsyn

Gäller 3 kap § 10 byggnader, dvs. alla övriga byggnader, som inte hänförs till Nivå 1-3. 3 kap § 10 och 13 gäller. Se ovan.

- Varsamhet gäller inför alla åtgärder, oavsett om de är interiöra eller exteriöra.
- Inga andra särskilda krav vad gäller kulturhistoriska hänsynstaganden.

Lagar, författningar, ämbeten och myndigheter

(som berör byggnadsminnen och andra kulturhistoriskt värdefulla byggnader)

De lagar och författningar som omfattar de kulturhistoriska värdena i byggnader och kulturmiljöer är:

- Lag om kulturminnen KML 1988:950 (vanliga byggnadsminnen)
- Förordningen 1988:1188 om kulturminnen m.m.
- Förordningen 1988:1229 om statliga byggnadsminnen och värdefulla byggnader
- Plan och bygglagen PBL SFS 1987:10
- Miljöbalken MB 1998:808
- Allmänna råd om ändring av byggnad, BÄR 1999:1

I kulturminneslagen, KML står:

1 § Det är en nationell angelägenhet att skydda och vårda vår kulturmiljö. Ansvaret för detta delas av alla. Såväl enskilda som myndigheter skall visa hänsyn och aktsamhet mot kulturmiljö. Den som planerar eller utför ett arbetet skall se till att skador på kulturmiljö såvitt möjligt undviks eller begränsas.

Detta är en s. k. portalparagraf. Lagen fastslår att det är en nationell angelägenhet att skydda och vårda vår kulturmiljö och att **alla** har detta ansvar. Detta innebär att även statliga fastighetsägare omfattas av detta ansvar.

Det finns tre former av minnen: byggnadsminnen BM (gäller alla byggnader som inte är statligt ägda), statliga byggnadsminnen SBM och kyrkliga kulturminnen. Kyrkliga kulturminnen KKM gäller endast kyrkobyggnader, varför dessa är undantagna i detta handlingsprogram.

Byggnadsminnen BM

S.k. vanliga byggnadsminnen.

Byggnader, som inte är statliga byggnader eller kyrkor, kan föreslås av var och en eller länsstyrelsen att bli byggnadsminnen. Lagen omfattar alla privatägda, kommunala och byggnader ägda av näringslivet.

Det är länsstyrelsen som utreder och beslutar efter att ha hört Riksantikvarieämbetet RAÄ.

I KML:s 3 kap. behandlas byggnadsminnen. Kapitlet innehåller endast bestämmelser om hur ansökan, handläggning och beslut ska formellt hanteras. KML innehåller inte regler eller anvisningar om hur själva byggnadsminnen skall vårdas. Skyddsföreskrifterna, som är en del av byggnadsminnenbeslutet är oftast mycket kortfattade.

KML innehåller inte heller straffpåföljder om lagen inte efterlevs.

Länsstyrelsen har tillsynen av byggnadsminnen och handlägger och beslutar ansökningar om ändringar av byggnadsminnen.

Statliga byggnadsminnen SBM

Byggnader och parker m.m. som ägs av staten kan förklaras som statliga byggnadsminnen. För dessa byggnadsminnen utfärdar RAÄ på regeringens uppdrag, särskilda skyddsföreskrifter. Det är RAÄ som utreder och föreslår byggnadsverk som ska bli statliga byggnadsminnen, men det är regeringen som beslutar.

RAÄ har också tillsyningsansvaret av SBM.

Plan- och bygglagen

I tredje kapitlets 1 § regleras krav på byggnader, i övergripande ordalag, hur de ska placeras och utformas med hänsyn till kulturvärdena.

1 § Byggnader skall placeras och utformas på ett sätt som är lämpligt med hänsyn till stads- eller landskapsbilden och till natur- och kulturvärdena på platsen. Byggnader skall ha en yttre form och färg som är estetiskt tilltalande, lämplig för byggnaderna som sådana och som ger en god helhetsverkan.

Tredje kapitlets 10 och 11 §§ gäller alla byggnader.

10 § Ändringar av en byggnad skall utföras varsamt så att byggnadens karaktärsdrag beaktas och dess byggnadstekniska, historiska, kulturhistoriska, miljömässiga och konstnärliga värden tas till vara.

11 § I fråga om byggnadsåtgärder som får vidtas utan byggnadsmälan skall 1, 2 och 10 §§ tillämpas i den utsträckning som kan krävas med hänsyn till åtgärdens art och omfattning.

§§ 12 och 13 gäller främst byggnadsminnen och byggnader upptagna i kommunernas kulturhistoriska handlingsprogram, vårdplaner eller andra förteckningar om kulturvärdena.

12 § Byggnader, som är särskilt värdefulla från historisk, kulturhistorisk, miljömässig eller konstnärlig synpunkt eller som ingår i ett bebyggelseområde av denna karaktär, får inte förvanskas.

13 § Byggnadens yttre skall hållas i vårdat skick. Underhållet skall anpassas till byggnadens värde från historisk, kulturhistorisk, miljömässig och konstnärlig synpunkt samt till omgivningens karaktär.

Byggnader som avses i 12 § skall underhållas så att deras särart bevaras.

Enligt PBL:s 8 kap 8 § erfordras bygglov för rivning (rivningslov) inom planlagt område. Utanför planlagt område får man riva hela byggnader eller delar av byggnader utan rivningslov. Rivningslov ska bifallas om inte byggnaden bör bevaras på grund av byggnadens eller bebyggelsens historiska, kulturhistoriska, miljömässiga eller konstnärliga värde.

PBL innehåller straffpåföljder om lagen inte efterlevs. Det är kommunernas byggnadsnämnder som är myndigheten med beslutanderätt och tillsynsansvar.

Miljöbalken MB

MB reglerar övergripande i 3 kap §§ 5–8 riksintressena.

Exempel:

6 § Mark- och vattenområden samt fysisk miljö i övrigt som har betydelse från allmän synpunkt på grund av deras naturvärden eller kulturvärden eller med hänsyn till friluftslivet skall så långt som möjligt skyddas mot åtgärder som kan påtagligt skada natur- eller kulturmiljön. Behovet av grönområden i tätorter och i närheten av tätorter skall särskilt beaktas. Områden som är av riksintresse för naturvärden, kulturmiljövärden eller friluftslivet skall skyddas mot åtgärder som avses i första stycket.

MB reglerar inte hur skyddet av kulturmiljö ska hanteras. Detta ska regleras genom kommunernas planläggningar.

MB innehåller straffpåföljder om inte lagen efterlevs. Det är kommunernas miljönämnder som är myndigheten med beslutanderätt och tillsynsansvar.

Länsstyrelserna har tillsynen genom 12 kap MB över att kommunerna tar sitt ansvar beträffande riksintressena.

Boverkets allmänna råd om ändring av byggnad – BÄR

BÄR är som titeln anger allmänna råd, och således inte bestämmelser. Råden är dock vägledande för bl.a. vilken varsamhet vi ska visa vid ombyggnad av kulturhistoriskt värdefull bebyggelse. Varsamhetskravet står i avsnitt 3.1 och är i princip ett förtydligande av PBL 3 kap 10 §.

Utdrag ur 3.1

Varsamhet skall iakttagas vid alla ändringar av befintliga byggnader. Kravet på varsamhet gäller i princip all slags bebyggelse, ny såväl som gammal. Varsamheten syftar bland annat till att behålla egenarten i den befintliga miljön. Kravet avser inte enbart traditionellt kulturhistoriska värden, utan omfattar alla byggnader och deras karaktärsbärande uttryck.

Varsamhetskraven anger inga egenskaper som en byggnad skall uppfylla. Avsikten med kraven är att förändringar av en byggnad skall utföras under hänsynstagande till sådana befintliga egenskaper hos byggnaden som är värda att bevara. Detta innebär bl.a. hänsyn till ursprungligt utseende och de metoder och den teknik som använts. Det som sammanlagt karaktäriserar en byggnad och dess samspel med omgivningen skall lyftas fram även i den vardagliga bebyggelsemiljön. Bestämmelsernas innebörd i det enskilda fallet kan inte anges generellt utan måste bedömas från fall till fall. De tekniska egenskapskraven i BVL skall iakttagas med beaktande av varsamhetskraven i PBL. För särskilt värdefulla byggnader kan skyddet mot förvanskning och kravet på varsamhet i vissa fall innebära att de tekniska kraven inte fullt ut kan tillgodoses. I andra byggnader än sådana kan kravet på varsamhet dock normalt inte tillämpas så att det hindrar att väsentliga tekniska egenskapskrav tillgodoses. Varsamhetskravet påverkar dock sättet att genomföra åtgärderna.

Ändringsåtgärder, som inte syftar till att uppfylla något av de väsentliga tekniska kraven, torde kunna hindras om de skulle leda till ur varsamhetssynpunkt oacceptabla ingrepp i byggnaden. Varsamhetskravet får dock inte tas till intäkt för att generellt hålla en låg standard när byggnaden ändras.

SFS 1988:950

Lag om kulturminnen m.m.

På kartan sidan 2 i denna del, finns markerat med gul färg fornminnesområdet inom Riksintresseområdet. Inom fornminnesområdet gäller nedanstående lagtext.

Utdrag

Ingrepp i fast fornlämning

10§ Den som avser att uppföra en byggnad eller en anläggning eller genomföra ett annat arbetsföretag bör i god tid ta reda på om någon fast fornlämning kan beröras av företaget och i så fall snarast samråda med länsstyrelsen.

Om en fornlämning påträffas under grävning eller annat arbete, skall arbetet omedelbart avbrytas till den del fornlämningen berörs. Den som leder arbetet skall omedelbart anmäla förhållandet till länsstyrelsen.

12§ Den som vill rubba, ändra eller ta bort en fast fornlämning skall ansöka om tillstånd hos länsstyrelsen.

Länsstyrelsen får lämna sådant tillstånd endast om fornlämningen medför hinder eller olägenhet som inte står i rimligt förhållande till fornlämningens betydelse.

O.S.V.

Kulturmiljövårdens myndigheter

Riksantikvarieämbetet RAÄ är den centrala statliga förvaltningsmyndigheten med ansvar för frågor som rör kulturmiljö och kulturarv. Uppgiften är att vara pådrivande och samlande i kulturarvsarbetet och att verka för att kulturmiljön bevaras och brukas på bästa sätt. Myndigheten har bland annat tillsyn över Kulturminneslagen. På RAÄ:s förslag utser regeringen statliga byggnadsminnen och fastslår skyddsföreskrifter. RAÄ har sedan huvudansvaret t.ex. vad gäller tillsynen samt att ge tillstånd till ändringar i strid mot skyddsföreskrifterna. Arbetet på RAÄ leds av riksantikvarien.

Länsstyrelserna har det regionala ansvaret

Länsstyrelsen har ett övergripande, regionalt ansvar för att kulturmiljön bevaras och brukas på bästa sätt. Länsstyrelserna tillämpar Kulturminneslagen och har huvudansvar bl.a. för enskilda byggnadsminnen (byggnadsminnen som inte är statligt ägda). Arbetet på länsstyrelserna leds av landshövdingen och för kulturmiljöfrågorna ansvarar länsantikvarien. Länsstyrelserna ansvarar för att Kulturminneslagen efterlevs och har huvudansvar för att bevaka kulturminnesvården i det egna länet. I kulturmiljöheternas uppgift ingår också att delta i länsstyrelsernas tvärssektoriella arbete för att bevaka att kulturmiljövårdens intressen tas tillvara. Det kan här t.ex. gälla att behandla kulturmiljöfrågor som berörs av annan lagstiftning, t.ex. plan- och bygglagen, naturvårdslagen, naturresurslagen, miljöskyddslagen och väglagen.

Kommunerna har det lokala ansvaret

Utöver Kulturminneslagen föreskriver plan- och bygglagen, PBL, på ett flertal sätt att det åligger byggprocessens parter att ta speciell hänsyn till bebyggelsens kulturvärde i samband med förändringar i eller förvaltning av befintlig bebyggelse.

Det är landets kommuner som har det primära ansvaret för att, i enlighet med reglerna i PBL, föreskriva och bevaka att de kulturbevarande intentionerna i PBL efterlevs.

Råd om byggnadsvård

Skriften ”Bevare mig väl”, skriven av dåvarande planarkitekten och sedermera stadsarkitekten Jörgen Bergvall 1984 är fortfarande fullt gångbar. Eventuella förändringar orsakade av de förflutna 25 åren eller ändrat synsätt, framgår av handlingsprogrammet eller av det framtida arkitekturprogrammet.

Efter 1984 har det skrivits en mängd böcker i ämnet byggnadsvård. Några rekommenderas nedan:

Så renoveras torp och gårdar. Ove Hidemark med flera. ICA bokförlag 1995.

Vårda och renovera trähus. Sören Thurell. Natur och Kultur 2005.

Byggnadsvård i praktiken del III, utvändig renovering. Göran Gudmundsson. Byggförlaget 2002.

Byggnadsvård i praktiken del IV, invändig renovering. Göran Gudmundsson. Byggförlaget 2002.

Sammanfattningsvis finns några axiom, som är vägledande och övergripande:

De kulturhistoriska principerna kan beskrivas i tre satser:

- Helhetssyn, som omfattar hela byggnaden eller byggelsemiljön.
- Omsorg om detaljerna. Det är detaljerna som förstärker trovärdigheten och skapar helheten.
- Respekt för originalen/originalen. Originalen är oersättliga. De kan bara kopieras, varför patinan och åldrandet går förlorat.

Följande riktlinjer är också allmänna men vägledande:

- Varje hus bör vårdas efter sina egna förutsättningar – bevara karaktären.
- Använd minsta möjliga ingrepp.
- Förhindra skador.
- Arbeta med de material och den teknik som byggnaden ursprungligen är uppförd i.
- Spara i stället för att ta bort. Ju mer vi sparar, ju mer lämnar vi kvar till nästa generation.
- Patinan är en del av åldrandet – inte en teknisk brist.

Litteratur, utrednings- och rapportförteckning

Många uppgifter i detta handlingsprogram är hämtade ur utredningar, rapporter eller examensarbeten. En del av detta material är mycket trovärdigt, framtaget genom forskning i källorna, medan en del är s.k. lånta ”fjädrar”, grundat på vad andra trott varit sant.

I handlingsprogrammet har de tvivelaktiga uppgifterna så långt det varit möjligt filterats bort. I förteckningen har dock allt känt och skrivet material tagits med.

I litteraturförteckningen har endast medtagits den litteratur, var ur uppgifter har hämtats. Det finns, utöver de som är upptagna, en mängd böcker som innehåller mängder av intressant historiskt material. Dessa finns reviderade i bland annat Lars Å Hagbergs trilogi.

Litteraturförteckning

Agertz/Grandelius vandringsguide, Gå och se Eksjö 2003.

Ahlstrand J. T. Arkitekturtermer Lund 1969

Eksjö stad, En minneskrift vid 500 årsjubileet.

Eksjö 1938.

Hagberg Å. Lars, Eksjö 1700-tal, Jönköpings Läns museum 1982

Hagberg Å. Lars, Eksjö 1800-tal, Jönköpings Läns museum 1988.

Hagberg Å. Lars, Eksjö 1900-tal, Jönköpings Läns museum 1999.

Petri släktstiftelse. Petrigården i Eksjö. Människor och miljöer under hundra år 1997.

Silfvig, Jean. Eksjö, socken och stad under medeltiden och vasatiden. Eksjö 1946.

Silfvig, Jean. Eksjö – Medeltidsstaden och Arendt Byggmästares stad till omkring stormaktstidens slut. Del II:1 och Del II:2. Eksjö 1949.

Förkortningar

Em Eksjö museum

Nm Nordiska museet

L G Lennart Grandelius

L H Lars Hagberg

JA Jan Agertz

MoB Miljö och Bygghkontoret, Eksjö kommun

CTH Chalmers tekniska högskola

KTH Kungliga Tekniska högskolan

Lst Länsstyrelsen

Raä Riksantikvarieämbetet

Utrednings- och rapportförteckning

A

Agertz, Jan. Heidemanska gården. Eksjö 1985.

Agertz, Jan. Eksjö i Norra Småland. Namnet och lokalerna. Uppsala 1992.

Agertz, Jan. Gatunamn i Eksjö 1982.

Aschan, Signe. Småländska kulturbilder. Uppteckningar från Eksjö. Jönköpings läns hembygdsförbund. Utg. Jönköping 1969.

B

Bolin, Johan. Ett gammalt bortglömt ridhus. Kv Ridhuset, odat.

C

Carlsson, Madeleine. Studier kring kvarteren Jägaren 7, Barnängen Östra, Tigern efter storbranden 1856. Eksjö Gymnasium 1980.

Carlsson, Madeleine. Studier kring kvarteret Borgen i Eksjö efter storbranden 1856. Eksjö Gymnasium 1980. Chalmerslevernas examensarbeten. Studier kring kvarteren: Gelbgjutaren 3, 00/01, Kopparslagaren 3, 98/99, Vaxblekaren 12-13, 96/97, Vinskanen 3, 01/02, Tron 2, 98/99, Vävaren 1, 98/99.

D

Danielsson, Stig. Frälsningsarmén 90 år odat.

E

Eksjö SoK s almanacka 1991-2008.

F

Folcker, Tomas. Om kasernetablissemanglokalisering och stadsmorfologiska effekter. Fallet Eksjö. Uppsala universitet 1991.

Fortifikationsverket. Vårdprogram, Eksjö Garnison 2007.

G

Grandelius, Lennart/Larsson, Christine. Boktryckaren 9-10. Restaureringsrapport 95/96.

Grandelius, Lennart/Larsson, Christine. Vaxblekaren 10. Restaureringsrapport 95/96.

Grandelius, Lennart. En utställning kring Societetshusets ombyggnad. MoB 1986.

Grandelius, Lennart. Historisk utredning om Gyllene Sporren, odat.

H

Högskolan på Gotland. Eksjö gamla stad under 1900-talet. Fem elevers projektarbete. 1999.

Hellström, Anna/Nord, Cecilia. Vaxblekaren 10. En studie av bevarandeplanering Gtbg Uni 87/88.

Hagberg, Å Lars. Eksjö Gymnasium, förr och nu. Eksjö 2000.

J

Johansson, Rose-Marie. Boktryckaren 9-10. Ägareförteckning 1832-1998. Odat.

Johansson, Rose-Marie. Boktryckaren 9-10. Grundforskningsmaterial.

Johansson, Jenny. Stadesn äldre hus. Krusagården, Växjö uni 2003.

L

Lindell, Simon. Historien om ett hus och människorna som bott och verkat där. Vinskancken 2. Högskolan, Jönköping 2005.

Larsson, Christine/Grandelius, Lennart. Boktryckaren 9-10. Restaureringsrapport 95/96.

Larsson, Christine/Grandelius, Lennart. Vaxblekaren 10. Restaureringsrapport 95/96.

Lundin, N.O.. Den Aschanska gården i Eksjö, Kungliga Konstakademiens arkitektskolan 1962.

Lunds Universitet. Kvartärgeologiska avdelningen. Dendrokronologianalyser.

Lindqvist, Artur. Vårt Eksjö 1866-1872. Sammanställning av studiematerial.

Lundin, Stefan. Eksjö 1880-tals kyrkas öde – Ett vidunder av fulhet. Stockholms uni. 1992.

M

Miljö- och Byggkontoret. Detaljplan för I TOLV-området, 1996.

N

Nilsson, Hans. Handlingar rörande Eksjö stad, samlade och utgivna enligt stadsfullmäktiges beslut 1884 och 1885 del I utg. 1886. Enligt Stadsfullmäktiges beslut 1889 och 1911 del II utg. 1911 och Del III utg. 1928.

Nordiska Museet. Kvartersvisa beskrivningar från Eksjö utförda 1929-33.

R

Rosjö, Susanne. Säteritaket. Från Riddarhuset till Vaxblekaregården. KTH 1994.

S

Stigbäck, Ulrika. "Inredningsmåleri och målare i Eksjö". Karlstad uni 2002.

Sjöberg, Cecilia. Vaxblekaren 11. Dokumentation och historisk undersökning. Lund 1986.

Skogberg, Ulla. Stadshuset i Eksjö – Från lägre lärdomsskola till Stadshus. Högskolan i Jönköping 2003.

T

Thörnborg, E. Om stadsplan, fastighetsbildning och bebyggelse i Eksjö stad. Eksjö 1937.

V

Varenius, Linnéa. Medeltidsstaden nr 65 Eksjö Rapport 1984.

W

Wendle, Björn. Lyckan – Ett sekel i folkrörelsens tjänst, Lund 1994.